

ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА КАСАЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ ТА ВІДКРИТТЯ КАСАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Помазанов А. В.,

народний депутат України,

аспірант

*Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України*

У статті досліджуються теоретичні та практичні питання здійснення права на касаційне оскарження та суміжних прав. На основі аналізу законодавства та судової практики надаються пропозиції щодо вдосконалення окремих процедур на стадії касаційного оскарження.

В статье исследуются теоретические и практические вопросы осуществления права на кассационное обжалование и смежных прав. На основе анализа законодательства и судебной практики предоставляются предложения по усовершенствованию отдельных процедур на стадии кассационного обжалования.

The paper deals with research of the right to cassation appeal and interrelated rights realization theoretical and practical issues. On the basis of legislation and judicial practice analyze, the author makes suggestions for improve of some procedures at the stage of cassation appeal.

Ключові слова: право на касаційне оскарження, відкриття касаційного провадження, приєднання до касаційної скарги, касаційний перегляд.

Постановка проблеми. Право на касаційне оскарження є невід'ємною складовою частиною права на справедливий суд. Водночас з процесуального погляду саме відкриття касаційного провадження може розцінюватися як головний та вирішальний елемент реалізації такого права. Зазначене пояснюється тим, що саме собою подання касаційної скарги в установленому законом порядку, хоч і є необхідним для касаційного оскарження, маючи відповідне юридичне значення, але не гарантує настання факту відкриття касаційного провадження.

Науковому осмисленню характеристики вказаних понять та проблематиці їх реалізації на практиці приділено певну увагу у дослідженнях таких процесуалістів, як І.О. Ізарова, Н.Г. Колядіна, Р.М. Мінченко, О.В. Рожнов та інші. Проте окреслене коло питань залишається недостатньо дослідженим в умовах реформування українського цивільного процесу, а отже, потребує детальнішого вивчення саме в означеному контексті, що і є метою статті.

Виклад основного матеріалу. Утворення у 2017 році у складі Верховного Суду України Касаційного цивільного суду було виявленням позитивної тенденції до поліпшення рівня *інституційного забезпечення* Україною реалізації права на касаційне оскарження та відкриття касаційного провадження для усіх, кому воно належить за законом, про що, передусім, свідчить підвищений ступінь вимог до суддів, що входять до такої касаційної інстанції. Водночас того-таки 2017 року вітчизняне цивільне процесуальне законодавство зазнало суттєвих якісних змін, які впливають на здійснення права на касаційне оскарження в Україні.

Досліджуючи означену проблематику, складно погодитися з українськими процесуалістами, які акцентують увагу на існуванні так званого права на касаційне провадження[1]. На наш погляд, доцільніше вести мову про рівнозначні між собою право на касаційне оскарження, право на відкриття касаційного провадження та право на касаційний перегляд, де право на касаційне оскарження є передумовою виникнення двох останніх.

У цьому контексті цікавими є деякі доктринальні позиції науковців щодо позову загалом. Так, на думку А.А. Добровольського, позов є вимогою, яка висувається до держави в особі її юрисдикційного органу [2]. З огляду на запропоноване касаційну скаргу можливо трактувати як *вимогу* скаржника до держави *щодо перегляду судового рішення*, яким, на його думку, порушуються норми матеріального або процесуального права, чим порушено і законні права такого скаржника.

Однак С.А. Іванова наполягає на наявності у позову як самостійної правової категорії двох невід'ємних частин: процесуальної і матеріальної. З процесуального погляду, на її думку, позов є

засобом захисту порушеного права, а з матеріального – спірною матеріально-правовою вимогою однієї особи до іншої, що підлягає розгляду у певному процесуальному порядку [3]. Подібне твердження може бути слухним і для тлумачення природи *касаційної скарги*, оскільки у скаржника є запитання до рішення як з процесуальної, так і з матеріальної позицій, інакше алогічним було б оскарження рішення, яке хоч і з процесуальними порушеннями, але ухвалене на користь скаржника.

Також важливо з'ясувати і момент, з якого право на касаційне оскарження може вважатися реалізованим. З огляду на зміст норм ЦПК, що регламентують порядок касаційного оскарження та касаційного перегляду, видається, що право на таке *оскарження* слід трактувати як реалізоване з *моменту відкриття касаційного провадження*. На нашу думку, вказаний варіант найбільш об'єктивно відображає зміст касаційного оскарження, оскільки у такому разі право на касаційне оскарження охоплюється правом на касаційний перегляд, а тому, наприклад, у разі допущення певних процесуальних порушень після відкриття касаційного провадження доречніше буде вести мову про порушення права на касаційний перегляд, а не на касаційне оскарження з огляду на доконаний факт реалізації останнього скаржником.

Однак рішення може вважатися *оскаржуваним* до завершення його касаційного перегляду та закриття касаційного провадження. Отже, право на касаційне оскарження може розцінюватися як *повною мірою здійснене* саме після завершення касаційного провадження. Аналогічний висновок може бути застосовано і до вирішення питання про факт здійснення права на касаційний перегляд.

У цьому ж контексті стає зрозумілим, що право на відкриття касаційного провадження є найменш об'ємним з темпорального погляду, адже воно на відміну від права на касаційне оскарження не є продовжуваним у часі та абсолютно може вважатися реалізованим вже з моменту постановлення суддею відповідної ухвали.

Водночас із наведеним детальніше варто зупинитися на процесуальному підґрунті здійснення права на касаційне оскарження. Однак, звертаючись до власне процесуального аспекту відкриття касаційного провадження, насамперед, необхідно пам'ятати про *остаточність* судового рішення, задекларовану українським законодавством. Наведене орієнтує на думку про цілковиту доцільність встановлення чіткого переліку випадків, у яких касаційне оскарження допускається, а провадження підлягає відкриттю, або ж у відкритті провадження доцільно відмовити за результатами розгляду скарги та певних процесуальних фільтрів, спрямованих на недопущення перенавантаження касаційних судів.

У буквальному сенсі не визначено на рівні теорії та цивільного процесуального законодавства України моменту відкриття касаційного провадження. Відповідно до ч. 5 ст. 394 ЦПК у разі обґрунтованості касаційної скарги суддею-доповідачем постановляється ухвала про відкриття касаційного провадження [4]. Отже, моментом відкриття касаційного провадження слід вважати *момент постановлення відповідної ухвали* суддею-доповідачем, оскільки саме з нього розпочинається здійснення процесуальних дій, спрямованих на касаційний перегляд. Наприклад, може йтися про витребування цивільної справи з суду першої інстанції, а також про направлення учасникам справи копій касаційної скарги та доданих до неї документів, роз'яснення права на подання відзиву на касаційну скаргу та встановлення граничного строку на вчинення відповідних дій [5].

Водночас, як вказано у ЦПК, момент подання касаційної скарги, її реєстрації судом та відкриття провадження не збігаються у часі. Вказане пояснюється тим, що процесуальним законом не передбачено автоматичного відкриття касаційного провадження, натомість існує можливість залишення заяви без руху, а також відмови у відкритті провадження з наведених раніше підстав.

Водночас досить вагомим є питання *процесуального значення* відкриття касаційного провадження як в цілому, так і для вирішення правової проблеми, що підлягає розгляду, на з'ясування якої спрямована касаційна скарга. З огляду на викладене вище відкриття касаційного провадження як етап має визначальну роль для його перебігу, адже з цього моменту ведеться відлік строку касаційного перегляду, а крім того, можуть здійснюватися необхідні процесуальні дії.

Безперечно, конститутивним вирішення цього питання є і щодо правової проблеми, порушеної у касаційній скарзі, оскільки у разі відмови у відкритті провадження питання може бути вирішено лише шляхом звернення до ЄСПЛ, адже у такому разі національні засоби захисту вважатимуться вичерпаними, а відповідна правова проблема подвоїться через процесуальне порушення, допущене судом.

Зазначене покладає на суд виняткову відповідальність в частині необхідності забезпечення максимально детального аналізу скарги на предмет її обґрунтованості та ухвалення оптимального рішення (з процесуальної позиції). У протилежному випадку, як зазначалося, логічним наслідком відмови у відкритті касаційного провадження буде реалізація скаржником свого конституційного права, передбаченого ст. 55 Основного закону, на звернення до ЄСПЛ, а у разі виявлення необґрунтованості позиції суду касаційної інстанції – ухвалення ЄСПЛ рішення на користь заявника, як це було у результаті розгляду справи «Буланов та Купчик проти України» 2011 року. Слід зауважити, що водночас із визнанням порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Суд, окрім іншого, постановив виплату 2 000 євро моральної компенсації заявникам, а також вказав, що

внаслідок відповідної відмови Верховного Суду заявників було не лише позбавлено права на доступ до правосуддя, але й поставлено під сумнів авторитет судової влади [6].

Отже, необґрунтована відмова у відкритті касаційного провадження тягне за собою не лише порушення права особи на доступ до правосуддя, внаслідок чого остання обтягується необхідністю подальшого відстоювання своїх прав та законних інтересів за межами України, але й впливає на фінансове становище держави, а також авторитет її уповноважених органів, зокрема і на міжнародному рівні. Наведене негативно позначається і на вирішенні порушеної правової проблеми з урахуванням зміщення акцентів на допущення саме судом касаційної інстанції процесуальної добросовісної помилки або ж усвідомленого процесуального порушення.

У досліджуваному контексті привертає увагу й ч. 4 ст. 389 ЦПК, якою досить детально врегульовано порядок подання касаційної скарги особою, яка не брала участі у справі, якщо суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки. Ідеться, насамперед, про встановлення таких *обов'язкових процесуальних умов*:

1) виникнення права на касаційне оскарження винятково після перегляду рішення в апеляційному порядку за апеляційною скаргою *цієї ж особи*;

2) подання вказаною особою касаційної скарги з наділенням її процесуальними правами і покладенням процесуальних обов'язків учасника справи.

Як видається, вказані обмеження є процесуальними фільтрами, спрямованими на *відсіювання* необґрунтованих касаційних скарг. Водночас на відміну від інших процесуальних фільтрів останні навряд чи коректно називати такими, що можуть обмежувати право на доступ до правосуддя та право на справедливий суд, оскільки у такому разі йдеться про елементарні правила, які мають на меті недопущення хаотичного розгляду правової проблеми, що детермінувала первісне звернення до суду. У цьому контексті логічними є обидві наведені вимоги, адже винятково непослідовним є як перегляд у касаційному порядку без наявності рішення апеляційної інстанції, так і перегляд без наявності відповідної скарги.

За умов набуття чинності новою редакцією ЦПК визначальної ролі для успішного відкриття провадження набуває дотримання скаржником вимог до форми та змісту, що ставляться до касаційної скарги. Так, відповідно до статті 392 ЦПК *формальними вимогами* є такі:

- письмова форма касаційної скарги;
- вказівка на найменування суду, до якого подається скарга;
- вказівка на повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) особи, яка подає касаційну скаргу, її місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України, номери засобів зв'язку та адресу електронної пошти (за наявності);

- вказівка на повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб);

- перелік письмових матеріалів, що додаються до скарги;

- вказівка на дату отримання копії судового рішення суду апеляційної інстанції, що оскаржується;

- вказівка на підставу звільнення від сплати судового збору (за наявності таких підстав);

- підпис скаржника або його представника.

Водночас до *змістових* вимог до касаційної скарги слід віднести такі:

- вказівка на те, в чому полягає неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права;

- клопотання особи, яка подає скаргу;

- подання письмових матеріалів: копії скарги та додані до неї матеріали відповідно до кількості учасників справи; докази, що підтверджують дату отримання копії оскаржуваного рішення суду апеляційної інстанції (за наявності); документи, що підтверджують сплату судового збору у встановлених порядку і розмірі, або документи, що підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону.

Отже, вбачається основна відмінність між двома типами вимог, що висуваються до касаційної скарги. Так, *формальними* є вимоги переважно технічного та організаційного характеру. А *змістові* вимоги безпосередньо впливають на обґрунтованість скарги. Однак як перші, так і другі однаково впливають на ухвалення судом рішення про відкриття касаційного провадження. Можна стверджувати, що дотримання наведених вимог є *процесуальною передумовою* відкриття касаційного провадження.

Крім того, Н.Г.Колядіна щодо передумов права на пред'явлення позову загалом зазначає, що це визначені в процесуальному законі позитивні та негативні обставини, наявності яких достатньо для виникнення у певної особи процесуального права на пред'явлення позову у конкретній справі [7]. Аналогічно, на нашу думку, можна позначити і розуміння передумов права на касаційне оскарження. Доречним у контексті висловленого видається і коментар І.О. Ізарової щодо права на оскарження судових рішень як важеля, яким забезпечується здійснення права на судовий захист і справедливе та неупереджене правосуддя [8].

Своєрідною *гарантією* права на оскарження судового рішення загалом є і *надання скаржнику ухвали про відмову у відкритті касаційного провадження*, зважаючи на те, що водночас із іншими наявними у такої особи процесуальними документами (рішеннями нижчих судових інстанцій, доказами існування порушень, допущених ними під час розгляду, та іншими матеріалами, долученими до касаційної скарги) ця ухвала може надаватися скаржником у разі оскарження вказаного рішення до ЄСПЛ.

Водночас аналіз ухвал Касаційного цивільного суду у складі Верховного суду дозволяє виокремити найтипівіші *помилки скаржників*, що стають підставою для залишення їхніх касаційних скарг без руху. Так, найчастіше у скаргах ігнорується необхідність зазначення вказівки на реквізити інших учасників справи, що вимагається процесуальним законом (ухвала ВС у справі № 676/1325/17 від 05.04.2018 р.) [11]; практикується подання скарги після закінчення строків касаційного оскарження без пояснення поважності причин такого пропуску (ухвала ВС у справі № 235/1155/17 від 15.02.2018 р.) [12], а також № 766/10278/16-ц від 05.03.2018 р. (де судом надано місячний строк на усунення відповідних недоліків) [13], № 554/1596/17 від 01.03.2018 р. [14].

З огляду на те, що вказані ухвали не підлягають оскарженню, доводиться вести мову про встановлення іще одного опосередкованого процесуального фільтру, спрямованого на запобігання надмірному перенавантаженню касаційної інстанції.

Слід вказати на те, що найпоширенішою підставою відмов (найбільша частка з проаналізованих) сьогодні є малозначність справи, необґрунтованість касаційної скарги, а після цього – подання неуповноваженою особою (відсутність підпису, відсутність вказівки на посаду та інші формальні підстави). Отже, практика сьогодні демонструє не надто критичну ситуацію з кількістю відмов з формальних підстав, що зазнавало критики на стадії розробки нової редакції ЦПК. Водночас трапляються випадки відмов у відкритті касаційного провадження з огляду на подання скарги у інший спосіб, аніж до суду касаційної інстанції (що викликало запитання щодо доцільності, але виявилось доцільним на практиці).

Висновки. Резюмуючи викладене вище, слід також зауважити, що чинне сьогодні цивільне процесуальне законодавство України своїм змістом підтверджує здійснені нами теоретичні висновки щодо визначальної ролі відкриття касаційного провадження, зокрема і суміжних інститутів, а саме приєднання до касаційної скарги та відзиву на касаційну скаргу, а також права на усунення недоліків касаційної скарги для реалізації права на касаційне оскарження та пов'язаного з ним права на відкриття касаційного провадження, а отже, і права на касаційний перегляд. Водночас спрямованість подальших наукових досліджень у цьому контексті має визначатися потребами правозастосування, зокрема забезпеченням для громадян повного та належного здійснення права на касаційне оскарження.

Література:

1. Мінченко Р.М. Особливості відкриття касаційного провадження та підготовки справи до судового розгляду в касаційній інстанції. URL: <http://www.apdp.in.ua/v57/64.pdf>.
2. Добровольський А.А. Участие органов государственного управления в советском гражданском процессе. Москва, 1958. С. 19
3. Треушников М.К. Гражданский процесс: учебник. Москва, 2003 С. 219.
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV станом на 10 травня 2018 року. Відомості Верховної Ради України, 2004. № 40–41, 42, ст. 492.
5. Ухвала Верховного Суду від 26.03.2018 р. у справі № 310/4820/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73054513> (дата звернення: 05 травня 2018 р.).
6. Рішення ЄСПЛ у справі «Буланов та Купчик проти України» від 09.03.2011 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/974_664 (дата звернення: 05 травня 2018 р.).
7. Колядіна Н.Г. Реалізація права на позов у цивільному процесі України та окремих держав Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження. Одеса, 2016. 84 с.
8. Ізарова І.О. Науково-практичний коментар до цивільного процесуального законодавства Європейського Союзу: перші загальноєвропейські процедури розгляду і вирішення цивільних та комерційних справ транскордонного характеру – видачі Європейського судового наказу й вирішення дрібних спорів. Київ, 2017. С. 71–74.

9. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ірпінь, 2004. С. 931.
10. Рожнов О.В. Залишення скарги без руху: спірні питання судової практики. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». Харків, 2013. № 1062, вип. 14. С. 197.
11. Ухвала Верховного Суду від 05.04.2018 р. у справі № 676/1325/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73194918>(дата звернення: 05 травня 2018 р.).
12. Ухвала Верховного Суду від 15.02.2018 р. у справі № 235/1155/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72243484>(дата звернення: 05 травня 2018 р.).
13. Ухвала Верховного Суду від 05.03.2018 р. у справі № 766/10278/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72587614>(дата звернення: 05 травня 2018 р.).
14. Ухвала Верховного Суду від 01.03.2018 р. у справі № 554/1596/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72560965>(дата звернення: 05 травня 2018 р.).